

Unstable Security and Fragility of the Government in Iraq (2003-2023)

Majid Abbasi

Associate Professor, Department of
International Relations, Allameh
Tabataba'i University, Tehran, Iran

Tirdad Taghipour Javi*

Department of International
Relations, Allameh Tabataba'i
University, Tehran, Iran

Extended Abstract

Introduction

All modern states are expected to perform three core governance functions: providing security, delivering essential public goods and services efficiently, and managing political participation with accountability. When large-scale conflict causes regime collapse and the formation of a new order, the successful execution of these functions is essential for the emerging state to acquire legitimacy and public acceptance.

* Corresponding Author: Tirdadtaghipoor1991@yahoo.com

How to Cite: Abbasi, M. and Taghipour Javi, T. (2025). Unstable security and fragility of the government in Iraq (2003-2023). *State Studies*, 11(44), 397 - 447. doi: 10.22054/tssq.2025.73763.1414

This process embodies the social contract between state and society, centered on meeting citizens' expectations for security and welfare. State fragility is conceptualized as a continuum extending from stability toward failure and collapse. At its extreme, fragile states cannot guarantee basic security, provide essential services, or generate economic opportunities for citizens. Such states often contain deeply divided populations along ethnic, religious, or class lines, characterized by mistrust, grievances, and recurring violence, alongside limited capacity for cooperation and compromise. Although classifications of fragile states vary widely, common features include weak national integration, inequitable distribution of resources and services, and fragile national cohesion, in which sub-state actors challenge central authority. Iraq after the 2003 U.S.-led invasion represents a prominent case of this phenomenon. Despite Washington's ambition to establish Iraq as a democratic model for West Asia, the post-occupation era has been marked by persistent instability, transforming the country into a paradigmatic fragile state. Using a descriptive-analytical approach and drawing on library and internet sources, this study investigates the primary factors driving political and security destabilization in Iraq from the 2003 occupation to 2023. The central research question is: What factors have caused the political and security destabilization of Iraq since 2003? Special emphasis is placed on components of political stability (national cohesion, regime legitimacy, governmental continuity, citizen participation, and administrative capacity) and sustainable security. By aligning these dimensions with Iraq's contemporary realities, the analysis shows how their

cumulative interaction has sustained state fragility in the post-Saddam period.

Methodology

This qualitative study employs a descriptive-analytical design. Data were collected through systematic review of secondary sources, including peer-reviewed articles and books in English and Persian, official reports from international organizations (Fund for Peace Fragile States Index, Transparency International, OECD, DFID), and credible online databases. Information was extracted via structured content analysis. Theoretical frameworks on state fragility (OECD, 2008; DFID, 2005; Stewart & Brown, 2009; Oxford Research Group) were first identified and operationalized. These were then compared against empirical developments in Iraq between 2003 and 2023. Quantitative indicators were used for triangulation, including Iraq's Fragile States Index scores (88.6 in 2024), Corruption Perceptions Index rankings, parliamentary election voter turnout trends, internal displacement statistics, and the duration of government formation processes. The analysis integrates historical process-tracing of post-invasion institutional changes with a comparative evaluation of theoretical indicators of political stability and sustainable security against Iraq's actual conditions. All citations follow APA style. Potential biases in secondary sources were addressed through cross-verification across multiple independent datasets.

Results and Discussion

Findings indicate that Iraq's post-2003 political and security instability arises from intertwined domestic and external factors. Major drivers include the proliferation of terrorist groups (notably ISIS), persistent sectarian and ethnic violence, chronic governmental instability reflected in prolonged cabinet formation periods (often 9–12 months), declining citizen participation (voter turnout dropping from ~80% in 2005 to 43–55% in recent elections), weakened national cohesion and separatist tendencies (especially in Kurdistan), widespread corruption (Iraq consistently ranks among the world's most corrupt states), massive internal displacement and external migration, and ineffective territorial control exacerbated by external interventions. These factors align closely with established theories of state fragility, which highlight the inability to monopolize legitimate violence, deliver public services, and secure broad legitimacy (OECD, 2008; Stewart & Brown, 2009). The 2003 invasion and dissolution of Ba'athist institutions created a power vacuum filled by sectarian quota politics (*muhasasa*), institutionalizing fragmentation rather than building inclusive democracy. Although security improved after ISIS's territorial defeat, evidenced by a gradual decline in the Fragile States Index score to 88.6 in 2024, Iraq remains in the "Alert" category, signaling deep structural vulnerabilities. Regarding sustainable security, the study reveals deficiencies in governance capacity (weak state), psycho-social security (normalized militarization and violence), and economic/food security, all worsened by

prolonged conflict and rentier economics. External actors have frequently intensified these problems through proxy support and competing regional agendas. In discussion, the Iraqi experience illustrates how abrupt regime change without adequate post-conflict planning can entrench long-term fragility. Patronage networks, oil dependence, and identity-based politics have hindered the emergence of a unified national project. While marginal improvements are visible, the lack of profound institutional reform suggests that fragility has become partially institutionalized. Lasting stability will require reducing sectarian power-sharing, combating corruption, enhancing citizen inclusion, and reinforcing central authority while respecting diversity.

Conclusion

This study demonstrates that political and security destabilization in Iraq since the 2003 U.S.-led invasion results from the interaction of internal weaknesses (pervasive corruption, sectarian fragmentation, weak national cohesion, and governance deficits) with external pressures such as terrorism and foreign interventions. These dynamics have systematically undermined the foundations of political stability and sustainable security, positioning post-Saddam Iraq as a classic fragile state. Overcoming this condition demands comprehensive structural reforms: strengthening inclusive institutions, dismantling patronage networks, fighting corruption, promoting genuine national reconciliation, and improving the state's capacity to provide security and essential

services. Without such measures, the risk of renewed instability remains high despite recent incremental gains. Future research should shift from diagnosis to rigorous evaluation of policy interventions capable of building resilient statehood in deeply divided post-conflict societies.

Keywords: Iraq, Fragile state, Political stability, Sustainable security.

امنیت ناپایدار و شکنندگی دولت

در عراق (۲۰۲۳-۲۰۰۳)

مجید عباسی

دانشیار روابط بین الملل دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

تیرداد تقی پور جاوی *

دکتری روابط بین الملل دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

چکیده

نیروهای نظامی آمریکا در ۲۰ مارس ۲۰۰۳ به عراق حمله کردند. به دنبال این حمله به حاکمیت حزب بعث پایان داده شد. آمریکایی‌ها تمایل داشتند تا عراق جدید را به عنوان الگویی سرمشق برای کشورهای منطقه غرب آسیا مطرح کنند. اما حوادث پس از اشغال به گونه‌ای پیش رفت که نه تنها این الگو محقق نشد؛ بلکه در مواردی از دولت حاکم بر عراق به عنوان دولت شکننده یاد شد. لذا هدف اصلی این پژوهش مطالعه عوامل تأثیرگذار در ایجاد دولت شکننده در عراق با مراجعه به داده‌های کتابخانه‌ای و اینترنتی و به کارگیری روش توصیفی-تحلیلی است. در این راستا سعی شده است به این سؤال اصلی با استفاده از مؤلفه‌های ثبات سیاسی و امنیت پایدار پاسخ داده شود که: «چه عواملی موجب بی‌ثبات‌سازی سیاسی و امنیتی عراق از زمان اشغال تا سال ۲۰۲۳ شده است؟» یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که حضور گروه‌های تروریستی، بی‌ثباتی سیاسی، وجود تمایلات تجزیه طلبانه، عدم توان در اعمال حاکمیت در تمام قلمرو سرزمینی، کاهش اعتماد ملت به دولت، گسترش فساد میان مقامات حکومتی یا بستگان آنها، عدم توانایی دولتمردان در تأمین نیازهای اساسی به‌ویژه امنیت، مهاجرت‌های داخلی و خارجی مردم، حکومت‌داری و مدیریت ضعیف، عدم واکنش مناسب به ورود همسایگان به خاک عراق و حضور برخی گروه‌های تروریستی (مانند حزب کومله و دموکرات) در مناطق سرزمینی عراق با هدف ناامنی یا تجزیه همسایگان و عدم توان دولت مرکزی در کنترل و بیرون راندن آنها، عوامل اصلی بی‌ثباتی سیاسی-امنیتی در عراق هستند. نتیجه‌ای که می‌توان از تطبیق و تحلیل این عوامل با شرایط کنونی کشور عراق گرفت، این است که تجمع این عوامل موجب شده با دولتی شکننده در عراق پس از صدام مواجه باشیم.

واژگان کلیدی: دولت شکننده، ثبات سیاسی، امنیت

مقدمه

همه دولت‌ها باید سه وظیفه اصلی حکومت‌داری شامل؛ تأمین امنیت، ارائه مؤثر و کارآمد کالاها و خدمات عمومی اساسی و مدیریت مشارکت سیاسی و پاسخگویی را به‌خوبی انجام دهند (Brinkerhoff, 2007). در مواردی که منازعات گسترده در سطح کشور منجر به ساقط شدن یک دولت و جایگزینی دولت جدید می‌شود، انجام موفقیت‌آمیز این سه کارکرد ضروری است، تا دولت تازه تشکیل‌شده در نظر شهروندان مشروعیت و مقبولیت پیدا کند. ضرورت انجام این کارکردهای حاکمیتی منعکس‌کننده نیاز به ظرفیت و اراده سیاسی برای برآورده کردن انتظارات شهروندان، ارائه خدمات و تأمین امنیت است. برآورده کردن این انتظارات قرارداد اجتماعی بین دولت و جامعه را متجلی می‌کند (Rice, Patrick, 2008).

بیشتر مفهوم‌سازی‌ها، شکنندگی را به‌عنوان پیوستاری همراه با شکست و فروپاشی، یک حالت افراطی که با آسیب‌پذیری جدی مشخص می‌شود، در نظر می‌گیرند. عموماً دولت‌های شکننده، دولت‌هایی هستند که قادر به تضمین امنیت اولیه برای شهروندان خود نیستند، در ارائه خدمات اولیه و فرصت‌های اقتصادی ناتوان‌اند و نمی‌توانند مشروعیت کافی برای حفظ اعتماد شهروندان به دست آورند. دولت‌های شکننده شهروندانی دارند که در گروه‌های قومی، مذهبی یا طبقاتی با سابقه بی‌اعتمادی، نارضایتی و یا درگیری خشونت‌آمیز دوقطبی شده‌اند و فاقد ظرفیت همکاری، سازش و اعتماد هستند. وقتی این کسری ظرفیت زیاد باشد، دولت‌ها به سمت شکست، فروپاشی، بحران و درگیری پیش می‌روند (Alexander, 2001).

دسته‌بندی دولت‌های شکننده شامل مقدار قابل‌توجهی از تنوع است که تلاش‌ها برای تعمیم در سراسر دسته را محدود می‌کند. از طرفی دولت‌های شکننده نیز پویا هستند و در امتداد طیفی دوطرفه در جریان‌اند، یک‌طرف طیف از ثبات به سمت درگیری، بحران و یا شکست؛ و طرف دیگر طیف از بحران به سمت بهبودی و ثبات حرکت می‌کنند. بنابراین تحلیل استاتیک، توانایی محدودی برای ارائه یک ارزیابی دقیق و فراتر از یک نقطه زمانی معین در خصوص یک دولت شکننده دارد.

با این حال، چند مشکل عمومی مشترک مرتبط با دولت‌های شکننده در ادبیات و در نظریه‌های مختلف شناسایی شده است که عبارت‌اند از؛ الف) دولت ملی ضعیف، به معنای ناتوانی دولت در ادغام مناطق و اقلیت‌ها در سیاست‌های ملی (Brancati, 2009)، ب) توزیع ضعیف خدمات و منابع، ناتوانی دولت‌های شکننده در ارائه کالاها و خدمات عمومی به همه شهروندان به‌ویژه هنگامی که با تنش‌های قومی همراه باشد، می‌تواند عامل مهمی در شکنندگی باشد (Oxfam Australia and Oxfam New Zealand, 2006)، پ) یکپارچگی ملی ضعیف، در جایی که نهادهای فرعی (مانند قبایل، گروه‌های قومی یا مذهبی) به اندازه کافی قدرتمند هستند که بتوانند به طور مستقل مقاومت کنند و به طور مستقل عمل کنند، دستیابی به یک حس یکپارچه از هویت ملی دشوار است (Khoury and Kostiner, 1991).

با توجه به مطالب فوق، دولت عراق پس از اتفاقات سال ۲۰۰۳، در گروه دولت‌های شکننده قرار گرفته و در طول این سال‌ها همواره در سطح نامطلوبی از ثبات ارزیابی شده است. بر این اساس این پژوهش درصدد گشودن باب جدیدی در چگونگی نمود و پیامد دولت شکننده در نتیجه سیاست قدرت‌های بزرگ

است. در این پژوهش نویسندگان برآنند تا با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و به‌کارگیری اسناد و آمار کتابخانه‌ای و اینترنتی به سؤال اصلی پژوهش که عبارت است از: چه عوامل و مؤلفه‌هایی موجب بی‌ثبات‌سازی سیاسی و امنیتی کشور عراق شده است؟ پاسخ دهند و در راستای پاسخ دادن به آن مؤلفه‌های ثبات سیاسی و امنیت پایدار در جامعه عراق را مورد بررسی قرار دهند.

هر چند آثار مختلف در قالب مقاله و کتب علمی مبحث دولت شکننده را مورد توجه و بررسی قرار داده‌اند و حتی در برخی از آن‌ها عراق به عنوان نمونه‌ای از دولت شکننده مطرح شده؛ اما آنچه این پژوهش را از سایرین متمایز می‌کند تمرکز بر ثبات سیاسی و دلایل بی‌ثباتی سیاسی در عراق، امنیت پایدار در این کشور و تطبیق این پارامترها بر شکنندگی دولت در کشور پس از حمله ایالات متحده در سال ۲۰۰۳ است.

چارچوب نظری و مفهومی

دولت‌های شکننده، دولت‌هایی هستند که قادر به تأمین امنیت برای مردم نیستند، کنترلی بر منابع ندارند یا مهم‌تر از همه، مردم حکومت آن‌ها را برای جامعه مفید و مناسب نمی‌دانند و از خواسته آن‌ها در برابر رقبا حمایت نمی‌کنند. وقتی رقبای سیاسی در جامعه‌ای توان جلب نظر مردم و در نتیجه، به دست گرفتن همه ارکان قدرت را از طریق انتخابات و یا سایر سازوکارها ندارند، دولت شکننده در جامعه نمود و ظهور می‌یابد، نهادهای دولتی از هم می‌پاشند و مردم مرکزیتی برای ابراز وفاداری، ارائه خدمات و تولید و توزیع ثروت و قدرت نمی‌یابند. مرجع اعمال زور مشروع از بین رفته و رقابت بین گروه‌های مختلف در جامعه برای کسب این حق برتر ابعاد وسیع‌تری می‌گیرد. بهره‌گیری از قدرت و زور برای وادار ساختن طرف‌های مقابل به تمکین تشدید می‌شود و گروه‌های مسلح در جامعه گسترش

می‌یابند، بدون آنکه یکی از آنها از چنان توانی برخوردار باشد که بتواند بر رقبا غلبه کرده و تمام ارکان قدرت را در اختیار بگیرد و به انجام وظایف ذاتی دولت‌ها در برابر مردم پردازد.

دولت‌های شکننده معمولاً قادر به تأمین امنیت، حفاظت از کارکرد قانون و عدالت یا فراهم کردن خدمات اساسی و فرصت‌های شغلی برای شهروندانشان نیستند. بر این اساس، سازمان همکاری و توسعه^۱، مفهوم دولت شکننده را این‌گونه تعریف می‌کند: «ناتوانی در برآوردن انتظارات اقتصادی شهروندان و مدیریت تغییرها در مطالبات آنها و به انجام رساندن فرایندهای سیاسی» (OECD, 2008). سازمان توسعه بین‌المللی^۲ نیز دولت‌های شکننده را این‌گونه تعریف می‌کند: «آن دسته از دولت‌هایی که نمی‌توانند یا نمی‌خواهند اقدام‌های اساسی را برای بیشتر شهروندان از جمله فقرا فراهم کنند» (DFID, 2005). دولت‌های شکننده عموماً از نظر سیاسی و اقتصادی، عقب‌مانده هستند و شکنندگی آنها به خودی خود گویای فقدان نظام سیاسی کارآمد و نخبگان سیاسی توانمند در رسیدن به توافق است. البته، این به معنای فقدان شاخص‌های مشخص برای ارزیابی این نوع دولت‌ها نیست. برای دولت‌های شکننده شاخص‌های دوازده‌گانه زیر را می‌توان برشمرد:

* شاخص‌های اجتماعی

- ۱- افزایش فشارهای جمعیتی
- ۲- جریان وسیع آوارگان یا جابه‌جایی افراد در داخل کشور همراه با پیدایش وضعیت اضطراری بشردوستانه

^۱The Organization for Economic Cooperation and Development(OECD)

^۲Department for International Development(DFID)

۳- وجود گروه‌های مسلح یا گروه‌های ایجادکننده ترس و وحشت

۴- فرار افراد به صورت مداوم و پایدار

* شاخص‌های اقتصادی

۱- توسعه اقتصادی ناموزون گروه‌ها

۲- سقوط اقتصادی سریع و شدید

* شاخص‌های سیاسی

۱- بدبینی و مشروعیت زدایی از دولت

۲- افول سریع ارائه خدمات عمومی

۳- تعلیق یا کاربرد دلبخواهانه قانون و گسترش نقض حقوق بشر

۴- وجود نیروهای امنیتی و اقدام آن‌ها به شکل دولت در دولت

۵- تفرقه میان نخبگان فکری و اجرایی

۶- مداخله دولت‌های دیگر و بازیگران سیاسی خارجی

از نظر بنیاد بین‌المللی صلح، دولت ناکام زمانی ایجاد می‌شود که حکومت، کنترل فیزیکی خود را بر سرزمین خویش از دست داده و یا فاقد انحصار استفاده مشروع از قدرت در تمام سرزمین شود. دیگر نشانه‌ها عبارت است از: فرسایش اقتدار در تصمیمات جمعی، ناتوانی در تأمین و عرضه خدمات عمومی و نبود ظرفیت تعامل در روابط رسمی با دیگر کشورها به عنوان عضوی از جامعه بین‌الملل (رضایی و تهامی، ۱۳۹۶: ۱۵۶-۱۵۷).

فرانسیس استوارت و گراهام براون بیان می‌دارند که: هر چند زمینه‌های قابل توجه همپوشانی در استفاده کنونی از اصطلاح «دولت‌های شکننده» در جامعه

توسعه یافته وجود دارد، اما تفاوت‌هایی نیز در وسعت و تأکید وجود دارد. تعریف پیشنهادی آن‌ها به تعریف CIFP نزدیک‌تر است. آن دو شکنندگی را به عنوان اقداماتی برای کشوری که در حال شکست یا در معرض خطر بالای شکست است تعریف می‌کنند و بین سه بعد شکنندگی دولت تفاوت قائل می‌شوند: شکست اقتدار و قدرت، عدم موفقیت در ارائه خدمات و شکست مشروعیت. یک رویکرد دوسطحی را در پیش می‌گیرند و بین شکست و خطر شکست تفاوت قائل می‌شوند. هر دو نوع تمایز مهم هستند؛ زیرا سیاست بر اساس بعد شکنندگی و بین کشورهایی که قبلاً در یک یا چند بعد شکست خورده‌اند و کشورهایی که در معرض خطر شکست هستند متفاوت است. بنابراین بر اساس نظر آن‌ها، دولت‌های شکننده باید به عنوان کشورهایی تعریف شوند که با توجه به اقتدار، حقوق یا مشروعیت و خدمات جامع در حال شکست یا در خطر شکست هستند. نکته قابل توجه این است که هم DFID و OECD در بحث دولت شکننده بر عدم ارائه خدمات به فقرا تأکید دارند (Stewart & Brown, 2009).

سونجا گریم او همکارانش معتقدند موضوع کشورهای شکننده، مفهومی سیاسی است و عزم خود را در جهت بررسی چگونگی پیدایش و انتشار مفهوم «شکنندگی دولت» سوق می‌دهند. آن‌ها فرآیند مفهوم‌سازی را تحلیل و بررسی می‌کنند و بیان می‌دارند که چگونه مفهوم "دولت‌های شکننده" توسط سیاست‌گذاران برای توصیف واقعیت مطابق با اولویت‌های آن‌ها در زمینه‌های توسعه و امنیت چارچوب‌بندی شده است. همچنین به بررسی استفاده ابزاری از برجسب «شکنندگی دولت» در مشروعیت بخشیدن به مداخلات سیاستی غرب در کشورهایی که با خشونت و فقر عمیق مواجه هستند، می‌پردازند (Grimma and

(Others, 2014).

اوزاگایی معتقد است، کشورهایی که فاقد ظرفیت برای انجام وظایف عادی خود و پیشبرد توسعه هستند، به عنوان "دولت‌های شکننده" نامیده می‌شوند (Osaghae, 2020).

براک، لوتار، هانس هنریک هولم، گئورگ سورنسن و مایکل استول؛ در کتاب خود تحت عنوان: کشورهای شکننده: خشونت و شکست مداخله، به بررسی مفهوم و شاخص‌های دولت شکننده می‌پردازند و معتقدند: در سال‌های اخیر در مورد کشورهای شکننده بسیار نوشته شده است. اما کتاب آن‌ها قرار است ظهور دولت‌های شکننده را در بافت تاریخی آن‌ها قرار دهد و از این طریق ارتباط بین شکنندگی و درگیری‌های خشونت‌آمیز را بررسی کند و نقش جامعه بین‌المللی را در زمینه ظهور و غلبه بر شکنندگی روشن کنند. براک و همکاران برای بیان ویژگی‌های اصلی دولت‌های شکننده ابتدا به مفهوم وبری از دولت اشاره می‌کنند، اما آن را با وضعیت اقتصاد و جنبه‌های هویت و جامعه سیاسی تکمیل می‌کنند. نویسندگان، ظهور دولت‌های شکننده را در تاریخ شکل‌گیری دولت‌های جهانی، پیرو نظریه‌های تثبیت‌شده چارلز تیلی و رابرت جکسون، قرار می‌دهند. سپس ضعف دولت‌های پسا استعماری را ناشی از ناهمگونی اجتماعی، اقتصادهای عقب‌مانده و نخبگان خاص می‌دانند و به دلیل تضمین بین‌المللی ادامه حیات، این کشورها به سختی انگیزه‌ای برای توسعه دارند. به این ترتیب، جامعه بین‌المللی پس از ایجاد شرایط تاریخی از طریق استعمار و امپریالیسم، به شکنندگی این کشورها کمک می‌کند.

نویسندگان علل شکنندگی دولت را در سه مورد مطرح می‌کنند: قانون

حاکمیتی دولت‌ها - تسلط نخبگانی که به دنبال منافع خود هستند - و تجربه سلطه خارجی. همچنین معتقدند شکندگی دولت‌های پسا استعماری آن‌ها را در برابر درگیری‌های خشونت‌آمیز آسیب‌پذیرتر می‌کند (Brock & Others, 2012). واقعیت آن است که در خصوص دولت‌های شکنده اجماع نظر کاملی وجود ندارد. در چنین مواقعی که توان تعریف چارچوب‌بندی شده و رایج از مفهومی وجود ندارد به‌ناچار برای شناخت و تعریف آن باید به بیان ویژگی‌های مفهوم پرداخت و از تلاش بیهوده برای تعریف مورد قبول همگان حذر کرد. از نظر بین‌المللی، دولت‌های شکنده به عنوان یک دولت مستقل مورد شناسایی قرار گرفته‌اند، اما از ویژگی‌های یک دولت کامل به دور هستند. دولت‌های شکنده در تأمین ابتدایی‌ترین نیازهایی که بر اساس آن شکل گرفته‌اند، ناتوان‌اند. دولت‌های شکنده نه تنها در مورد امنیت انسانی حساس نیستند و به آن توجهی نمی‌کنند؛ بلکه از ایجاد نهادها و ترتیبات لازم برای برقراری امنیت در قلمرو سرزمینی خود ناتوان‌اند.

عوامل مؤثر بر ثبات سیاسی و دولت قوی در عراق

ثبات سیاسی شرایطی را فراهم می‌آورد که نظام سیاسی کارکردها و کارویژه‌های خود را به شیوه بهتری ارائه دهد برای شناخت مفهوم ثبات سیاسی لاجرم باید به مفهوم بی‌ثباتی سیاسی توجه کرد (جهانگیری و محمدی، ۱۴۰۰). ادبای که بی‌ثباتی سیاسی را توصیف می‌کند، شامل مجموعه وسیعی از تحقیقات است که طی دهه‌ها بحث علمی میان اقتصاددانان، دانشمندان علوم سیاسی، جامعه‌شناسان و جمعیت‌شناسان گردآوری شده است. دانشگاهیان شبکه پیچیده‌ای از فرضیه‌ها و فرضیه‌های متضاد را در ۶۰ سال گذشته برای این مفهوم ایجاد کرده‌اند، اما در مورد علل بی‌ثباتی سیاسی اتفاق نظر کمی وجود دارد. تئوری‌های اولیه در این

خصوص بر رفاه فردی و شکایات علیه دولت‌ها متمرکز بود (Gurr 1970, Huntington 1968)؛ در حالی که نظریه‌های بعدی در جستجوی عامل بی‌ثباتی سیاسی بر نهادهای دولتی متمرکز بودند (Skocpol, 1981). برخی آن را بر اساس قدرت جوامع تحلیل کردند (Migdal, 1988) و نظریه‌پردازان معاصر نیز از دو نظریه انتخاب عقلانی (Tilly 1973, Tilly 1984, Tullock 1971, Collier 2007, Bates 2008) و تعامل اجتماعی (McAdams, 2001) برای تبیین و توضیح این مفهوم استفاده می‌کنند. آنچه در میان تمام این نظرات به عنوان معنای ثبات سیاسی مشترک است، "توانایی نظام سیاسی در حفظ امنیت داخلی و خارجی" است و برای آن شاخص‌های متعددی ذکر شده که در ادامه سعی شد تا چند شاخص که مورد اتفاق نظر اکثریت نظریه‌پردازان این حوزه است ارائه و متناسب با جامعه عراق به شرح و تفصیل آن پرداخته شود.

انسجام ملی و عدم وجود تمایلات جدایی طلبانه

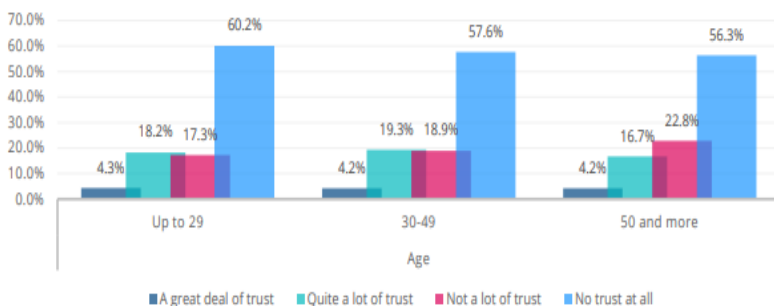
در سال‌های پس از حمله آمریکا به عراق با متلاشی شدن دولت حاکم و سیستم نظارتی، قدرت گروه‌های جدایی طلب افزایش یافت و موج جدایی طلبی‌ها در این کشور قوت گرفت. نمونه واضح آن کردستان عراق است، هر چند آن‌ها پس از جنگ جهانی دوم خواهان جدایی و استقلال از دولت مرکزی عراق بودند ولی به دلیل اقتدار حکومت مرکزی این فرصت در اختیار آن‌ها قرار نگرفت، ولی پس از منحل شدن دولت عراق توسط آمریکا و عدم وجود اقتدار مرکزی کنترل‌کننده از یکسو و حمایت‌های آمریکا در جهت تجزیه عراق به سه بخش کرد، شیعی و سنی زمینه برای این بخش از سرزمین و جمعیت عراق فراهم شد.

مشروعیت نظام سیاسی

منشأ مشروعیت از قانون، سنت، زور، کاریزما و ویژگی‌های شخصیتی منبعث است در سپهر سیاسی و اجتماعی عراق شاهد ترکیبی از منابع مشروعیت هستیم به این معنا که هر گروه یا جریان بر اساس اعتقاد و باور خویش به یکی از منابع مشروعیت مذکور معتقد است. با این وصف به نظر می‌رسد اصطلاح "مشروعیت کلونی‌وار"^۱ توصیف مناسبی برای این پراکندگی باشد که در آن هر کلون تنها منبع مشروعیت خود را به رسمیت می‌شناسد و سایر منابع و افراد پیرو را فاقد مشروعیت می‌داند یکی از دلایل عمده این امر عدم وجود حاکمیت مرکزی مقتدر است که توسط ایالات متحده مورد تعرض و انحلال قرار گرفت. در نظام سیاسی عراق که مبتنی بر انتخابات و رأی همگانی است وجود این کلون‌های مشروعیتی خود عامل ایجاد عدم مشروعیت است؛ زیرا با قدرت گرفتن و انتخاب شدن یک طیف سایرین آن را به رسمیت مشروع شناسایی نمی‌کنند و اقدام به مقابله با آن در قالب اپوزیسیون که خود در عمل شامل تعابیر متفاوت می‌شود، می‌کنند. از طرفی طیف حاکم و در رأس قدرت در جهت افزایش قدرت و توانمندی پیروان خود تلاش می‌کند که نتیجه این امر، توزیع ناعادلانه ارزش‌ها و خدمات اجتماعی است که خود منجر به نارضایتی و عدم مشروعیت می‌شود. در نمودار (۱) زیر میزان اعتماد مردم به دولت مشخص شده که نمایانگر طیفی از مشروعیت تا عدم مشروعیت دولت عراق بین رده‌های سنی مختلف مردم عراق است.

۱ اصطلاح مشروعیت کلونی‌وار تا پیش از این در ادبیات و متون سیاسی رایج مورد استفاده نبوده است، اما به نظر می‌رسد که این اصطلاح واجد توان جامع و شاملی است برای توضیح و توصیف مشروعیت در کشورهایی که دسته‌ها و گروه‌های متعدد در عرصه سیاسی فعال هستند و هر کدام به منبع مشروعیت خویش پایبند. به عبارتی این اصطلاح به عنوان توصیف وضع و شرایط مطرح است نه به عنوان منبع مشروعیت.

نمودار (۱) میزان اعتماد مردم به دولت (شورای وزیران) (Hadad, ۲۰۲۲)

ثبات دولت (عدم تغییر سریع در دولت و کابینه)

بعد از انتخابات پارلمانی اکتبر ۲۰۲۱، عراق درگیر یک بحران سیاسی عمیق شد که پس از استعفای بزرگ‌ترین بلوک شیعه در پارلمان، یعنی مقتدی صدر، به اوج خود رسید. نتایج انتخابات که پس از سال‌ها بی‌ثباتی سیاسی و اجتماعی به دست آمد، در ترکیب دولت جدید منعکس نشده است، زیرا مقتدی صدر حاضر به ائتلاف با سایر گروه‌های شیعی نشد. بحران مذکور ناشی از انحلال دولت قبلی در سال ۲۰۱۹ و نتیجه تلاش‌های امریکا جهت روی کار آوردن نیروهای همسو با خود بوده است، زیرا نیروهای شیعی حاکم مخالف حضور امریکا در عراق بودند ولی امریکا با تحریک و حمایت مخالفان دولت را ساقط کرد. این موارد و نمونه‌ها جهت اشاره به کلیت این امر است که پس از حضور امریکا در عراق که آغازش با اسقاط دولت عراق بود همواره با تنش و تغییرات در سطح کلان دولتی و کابینه همراه بوده است که در ادامه روند تشکیل دولت در سال‌های اخیر ذکر می‌شود.

نخستین مذاکرات تشکیل دولت عراق، پس از انتخابات ۳۰ ژانویه ۲۰۰۵، در کمتر از سه ماه به تشکیل دولت منجر شد. ابراهیم الجعفری در ۳ می ۲۰۰۵ به عنوان نخست‌وزیر سوگند یاد کرد. انتخابات بعدی که در همان سال در ۱۵ دسامبر ۲۰۰۵ برگزار شد، روند مذاکرات طولانی‌تری داشت. اگرچه ائتلاف جعفری بار دیگر بیشترین کرسی‌ها را به دست آورد، سایر احزاب لازم برای تشکیل دولت از حمایت نخست‌وزیری جعفری خودداری کردند. فشارهای داخلی و خارجی سرانجام منجر به کناره‌گیری وی از قدرت شد. پنج ماه و نیم طول کشید تا نوری المالکی، معاون جعفری، انتخاب و دولت جدید از ائتلاف پیروز تشکیل شد.

پس از اولین دوره چهارساله نخست‌وزیری، انتخابات دوباره در سال ۲۰۱۰ برگزار شد و نتایج انتخابات نزدیک بود. ایاد علاوی، از جنبش ملی عراق، ۹۱ کرسی و نوری مالکی ۸۹ کرسی به دست آوردند. اختلاف دو کرسی باعث شعله‌ور شدن بحران قانون اساسی بر سر تعریف «بزرگ‌ترین بلوک» شد (که قانون اساسی حق اولین تلاش برای تشکیل دولت را به آن اعطا کرده بود)، بنابراین روند مذاکرات تشکیل دولت طولانی شد. دادگاه عالی فدرال تصمیم گرفت که قانون اساسی بزرگ‌ترین بلوک را به عنوان بزرگ‌ترین ائتلاف تشکیل شده پس از نتایج انتخابات تعریف می‌کند، نه ائتلافی که بیشترین کرسی‌ها را در انتخابات به دست آورده است.

در سال ۲۰۱۴، مالکی سه کرسی دیگر به دست آورد و ۹۲ کرسی داشت. با این حال، این بار، رقیب نزدیکی وجود نداشت (مقتدی صدر، ۳۴ کرسی در رتبه دوم). علیرغم این برتری، مالکی نتوانست مقام نخست‌وزیری را حفظ کند، زیرا از نظرات نخبگان سیاسی فاصله گرفته بود. مانند سناریوی ۲۰۰۶ جعفری، مالکی

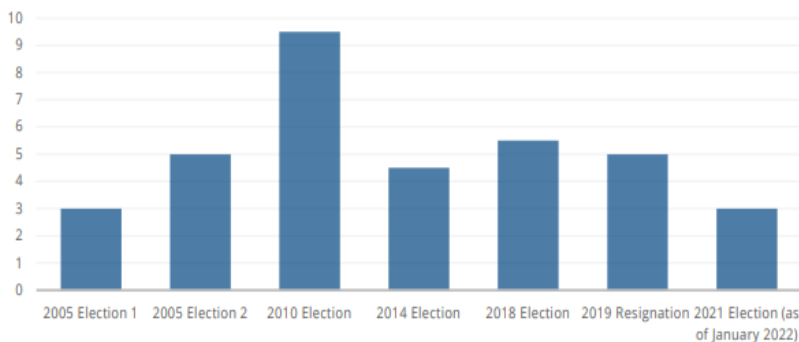
کنار گذاشته شد و حیدر العبادی انتخاب شد.

پنجمین دوره انتخابات عراق تحت تأثیر شکست گروه تروریستی داعش بود و با توجه به نقش حیدر العبادی در جنگ با این گروه تروریستی و شکست آنها، بسیاری انتظار داشتند که او پیروز شود. با این حال، آراء بین سه ائتلاف بزرگ تقسیم شد: مقتدی صدر با ۵۴ کرسی، ائتلاف فاتح هادی العامری با ۴۸ کرسی و ائتلاف حیدر العبادی با ۴۲ کرسی. به دلیل اختلافات داخلی بین مالکی و العبادی، العبادی جدا از ائتلاف دولت قانون که تنها ۲۵ کرسی به دست آورد، نامزد شد. اگر آنها متحد می‌شدند، العبادی و مالکی بزرگ‌ترین ائتلاف بودند. با وجود تلاش‌های العبادی، دو ائتلاف بزرگ، سائرون و فاتح، در مورد نامزدی خارج از روند انتخابات به تفاهم رسیدند. لذا عادل عبدالمهدی، به عنوان نخستین نخست‌وزیر مستقل عراق انتخاب شد.

این تغییر پیامدهایی برای دموکراسی سازی در عراق داشت و در زمانی رخ می‌داد که مردم خواستار نقش مستقیم در انتخاب رهبران خود بودند. این امر، یکی از خواسته‌های جنبش اعتراضی بود که به برنامه سیاسی جنبش امتداد^۱ منجر شد، چنانکه یکی از نامزدهای این جنبش در کربلا گفت: «یکی از اهداف امتداد تغییر نظام سیاسی از پارلمانی به نیمه ریاستی است، جایی که ما رئیس‌جمهور و فرمانداران را انتخاب کنیم». دوره تصدی عبدالمهدی کوتاه مدت بود زیرا او از طریق مکانیسم‌های غیر انتخاباتی به قدرت رسید و از همان طریق از سمت خود برکنار شد. این معاملات پشت سر رهبران احزاب و نقش امریکا در تغییر دیدگاه آنها بود که به عبدالمهدی اهمیت داد و اعتراضات سراسری بود که او را سرنگون کرد. مانند جعفری و مالکی قبل از او شورای نمایندگان که در سال

۲۰۱۸ انتخاب شد، باید نخست‌وزیر جدید را تأیید می‌کرد. اگرچه رئیس‌جمهور باید ابتدا نامزدی را تعیین می‌کرد، اما این گزینه‌ها به طور غیررسمی توسط نخبگان سیاسی ارائه شد. نامزد اول، محمد توفیق علاوی، عضو سابق شورای نمایندگان و وزیر سابق بود. او نیز مانند عبدالمهدی فردی مستقل بود که در انتخابات ۲۰۱۸ شرکت نکرده بود و در نهایت موفق به تشکیل دولت نشد و نامزد دوم معرفی شد که همین دوره یکی از اعضای شورای نمایندگان بود. عدنان الزرفی، استاندار سابق نجف، نه تنها نتوانست دولت تشکیل دهد، بلکه مجبور به کناره‌گیری از سمت نخست‌وزیری شد. آخرین نامزد، مصطفی الکاظمی، یک فرد مستقل بود که ریاست سرویس اطلاعات ملی عراق را بر عهده داشت و از می ۲۰۲۰ تا اکتبر ۲۰۲۲ نخست‌وزیر عراق شد. در نمودار (۲) مدت زمان تشکیل دولت پس از انتخابات در دوره‌های مختلف آمده است (Hadad, 2022).

نمودار (۲) مدت زمان (ماه) تشکیل دولت پس از انتخابات

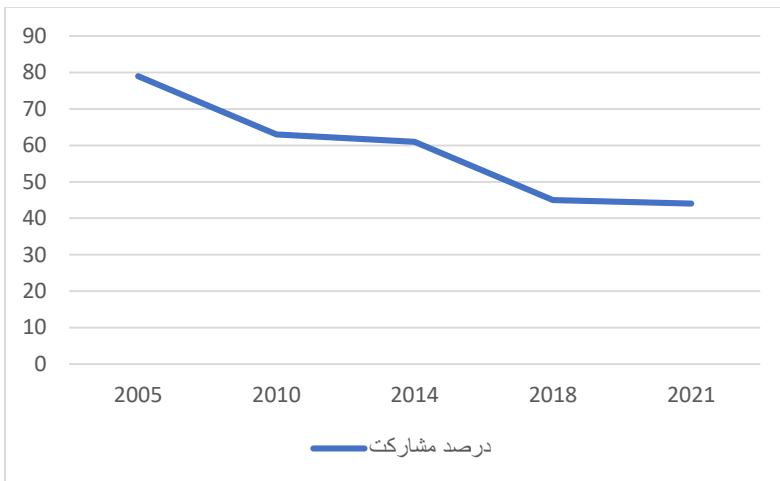

۴-۲) مشارکت سیاسی شهروندان

همان‌گونه که در نمودار (۳) مشخص است با گذر زمان و مشخص شدن شیوه عمل حاکمان، مردم عراق به این موضوع پی بردند که در وهله اول رأی آن‌ها در

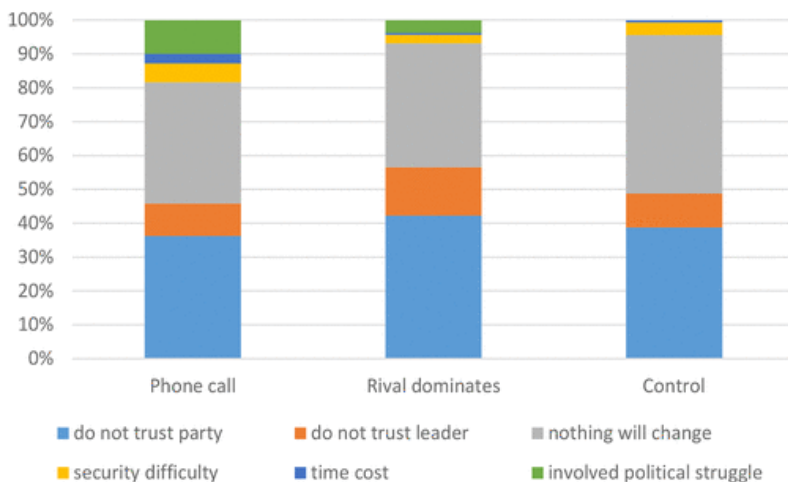
تعیین نهایی حاکمان نقش قطعی نداشته بلکه دخالت‌ها و تصمیم‌گیری‌های پشت پرده تعیین‌کننده است و در وهله دوم انتخابات و تعیین حاکمان تأثیر زیادی بر کیفیت زندگی آن‌ها ندارد. زیرا هر گروه حاکم به فکر منافع خویش و همراهان است و مردم عراق در اولویت نخست قرار ندارند. لذا این موضوعات سبب کاهش مشارکت مردم در امور سیاسی شده است.

نمودار (۳) میزان مشارکت مردم عراق در انتخابات (Yamao & Hamanaka, ۲۰۲۱)

نمودار (۴) بیانگر دلایل رأی ندادن مردم عراق در انتخابات است، اعتماد نداشتن به احزاب و معتقد بودن به عدم تغییر مهم‌ترین عوامل جهت مشارکت نکردن مردم عراق در انتخابات است.

نمودار (۴) دلایل رأی ندادن مردم عراق (Yamao & Hamanaka, ۲۰۲۱)

توانایی مقامات در تأمین نیازهای مردم و اداره کشور

انحلال دولت و ساختارهای بوروکراسی، دیوانی و نظارتی عراق پس از حمله امریکا به این کشور منجر به اختلال در روند طبیعی رشد اقتصادی شد و پس از بازیابی نظام دولتی به شکل جدید فساد و رانت در نظام اقتصادی و اداری کشور به شدت گسترش یافت. از طرفی اقتصاد عراق تک‌محصولی و وابسته به نفت بود که پس از اشغال اختیار نفت به دست امریکا افتاد و مدیریت آن را از اکتشاف تا توزیع قبضه کرد.

شواهدی وجود دارد که یکی از دلایل اصلی امریکا برای حمله به عراق نفت بوده است. وقتی منبع درآمد و به تعبیری اقتصاد یک کشور در دست کشور خارجی و مهاجم قرار می‌گیرد نه تنها منافع مردم را در نظر نمی‌گیرد بلکه متناسب با منافع خویش برای آینده هم طرح‌ریزی می‌کند. از آنجا که فساد پدیده‌های فراگیر به‌ویژه در جوامع کمتر توسعه یافته است، در صورتی که محیط لازم جهت

رشد خود را پیدا کند، به سرعت گسترش می‌یابد. این پدیده از سال ۲۰۰۳ با حمله آمریکا و متزلزل شدن ساختار حاکمیت رشد و گسترش فراینده‌ای در عراق داشته است (Alshaher, 2021).

سازمان شفافیت بین‌المللی در گزارش سال ۲۰۲۰ خود بیان می‌کند که عراق پس از ۲۰۰۳ دارای یکی از بالاترین آمار فساد در بین کشورهای جهان بوده است. به سبب شرایط حاکم بر عراق پس از حمله آمریکا اکثر کارمندان ادارات عراق به ویژه ادارات رده بالا تمام تلاش خود را منعطف بر استفاده از موقعیت شغلی، امتیازات، درآمدهای هنگفت، سفر و تفریح خارج از کشور، استفاده از قراردادهای خرید و تجهیز شرکت‌های خارجی نموده، از این رو منصب اداری به هدفی تبدیل شد تا فرصت و شغل اداری خود را به‌خصوص در زمان انتخابات و حتی در زمان خرید مناصب شغلی غنیمت شمارند، این اتفاقی که پس از اشغال برای عراق رخ داده است و منجر به این شده است که فرد دیگر کوشش و توانایی‌اش را برای خدمت به وطنش صرف نمی‌کند و این بحرانی است که جامعه امروز عراق از آن رنج می‌برد.

فساد در بخش نفت از تولید تا فروش و قاچاق آن سیستمی است. این امر از یکسو عاملی جهت عدم افزایش ذخایر ارزی کشور برای شرایط بحرانی شده است. و از سوی دیگر قاچاق نفت منجر به هدر رفت مشتقات نفتی شده است. این فساد از رشد اقتصادی ممانعت به عمل می‌آورد. گسترش فساد در مؤسسات و وزارتخانه‌ها این حس را به مردم القا کرده است که فساد درمان‌پذیر نیست یا نمی‌توان با آن مبارزه کرد (Alzahrh & Al-Ameedee, 2021). علاوه بر این خسارات اقتصادی به زیرساخت‌های عراق در حمله به این کشور را باید مورد

توجه قرار داد که هزینه‌های هنگفتی را تحمیل و چرخه اقتصادی را فلج کرده است.

مهاجرت داخلی و خارجی

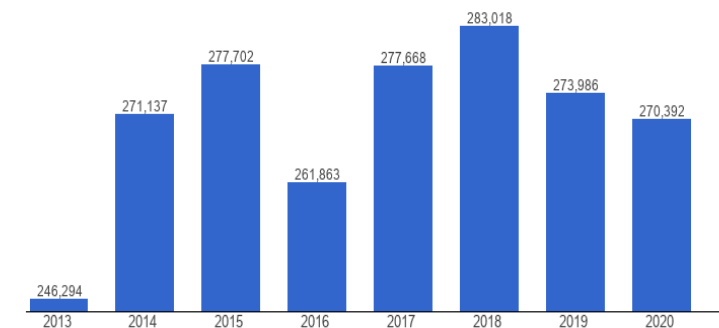
بخش عظیمی از بحران پناهجویان عراق نتیجه حمله، اشغال و تداوم حضور امریکا، درگیری و خشونت‌های ناشی از آن است. در نتیجه جنگ، نیمی از زیرساخت‌های عراق ویران شد. بیش از ۲۶۰ هزار نفر مجبور به ترک عراق و ۳ میلیون نفر در داخل کشور آواره شدند. تقریباً نیمی از کل افراد آواره در داخل عراق کودک هستند. آن‌ها، که اغلب از خانواده‌هایشان جدا شده‌اند، محکوم به رشد و بزرگ شدن در غربت و تبعید هستند. اگرچه تعداد قابل توجهی از آوارگان داخلی در سال ۲۰۱۸ به خانه‌های خود بازگشتند، اما همچنان با چالش‌های مهمی از نظر امنیت، دسترسی به خدمات ضروری و معیشت مواجه هستند (Koikkalainen & Nykänen, 2020). برای بسیاری از خانواده‌های آواره، شرایط زندگی وخیم است. فقدان خدمات اولیه، زیرساخت‌های ویران شده و کمبود فرصت‌های اقتصادی از مشکلات اصلی خانواده‌هایی است که برای گذران زندگی خود در تلاش و رنج هستند. این چالش‌ها اغلب منجر به جابجایی‌های ثانویه می‌شود. بحران پناهجویان هم بر عراقی‌هایی که فرار کرده‌اند و هم بر جوامعی که مقصد پناهجویان بوده‌اند، تأثیر گذاشته است.

مهندسان، هنرمندان، وکلا، دانشگاهیان، پزشکان و دیگر متخصصان از اولین کسانی بودند که از جنگ فرار کردند. این مهاجرت بسیاری از مؤسسات فرهنگی عراق را منحل کرد و این کشور را از خدماتی که متخصصان ارائه می‌دهند محروم

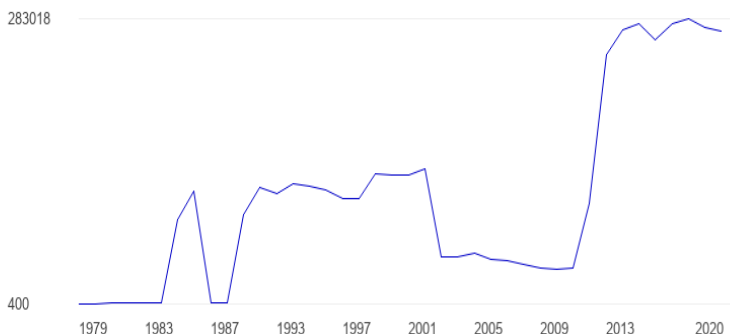
نمود. به گفته انجمن پزشکی عراق، تقریباً نیمی از پزشکان بلافاصله پس از تهاجم امریکا در سال ۲۰۰۳ از کشور فرار کردند تا جایی که عراق که زمانی یکی از بهترین نظام‌های مراقبت بهداشتی و شاخص‌های بهداشتی منطقه را داشت، در حال حاضر نسبت بیمار به پزشک فعلی آن به طور قابل توجهی پایین‌تر از کشورهای همسایه قرار دارد. در همین حال، شاخص‌های بهداشتی حیاتی در عراق پس از حمله آمریکا و حتی قبل از آن، از دهه ۱۹۹۰، زمانی که ایالات متحده تحریم‌های اقتصادی ویرانگری را برای مردم عراق اعمال کرد، بدتر شده است.

نرخ مرگ‌ومیر نوزادان از سال ۱۹۹۰ تا ۲۰۰۵، ۱۵۰ درصد افزایش یافت. سازمان بهداشت جهانی تخمین می‌زند که ۷۰ درصد از عراقی‌ها به آب تمیز دسترسی ندارند که این شرایط منجر به اپیدمی وبا می‌شود. فقدان آب سالم و بهداشتی نگرانی خاصی در میان آوارگان داخلی عراق است که بسیاری از آن‌ها در سکونتگاه‌های غیررسمی زندگی می‌کنند.^۱ در نمودارهای (۵) و (۶) آمار پناهجویان و آوارگان عراقی نمایش داده شده است.

نمودارهای (۵) و (۶) جمعیت پناهجویان و آوارگان عراقی در گذر زمان^۱

Longer historical series

چرخه معیوب سازوکارهای جانشینی سیاسی

نظام مبتنی بر قانون اساسی تعریف شده عراق که با کمک آمریکایی‌ها و نخبگان عراقی و با توجه به شرایط قومیتی این کشور تدوین و تصویب شده، در مواقع بحرانی از کارایی لازم برخوردار نبوده است و به خروج از بن‌بست سیاسی در مواقع بحرانی کمک نکرده است.. این امر موجب شده که سازوکار جانشینی و

انتقال قدرت در عراق گاهی اوقات به صورت نهادی و رایج اتفاق نیفتد. چنانچه انتخابات زودهنگام سال ۲۰۲۱ که به دنبال مشکلات و اعتراضات سال ۲۰۱۹ و روی کار آمدن دولتی موقت بود تا سال ۲۰۲۲ منتهی به تشکیل دولت و کابینه نشد، این تعلل در تشکیل دولت نشان از چرخه معیوب جانشینی قدرت در کشور دارد (Hama & Abdullah, 2021).

ثبات رفتاری و سهمیه‌های قومی

به دلیل تنوع قومی و مذهبی در کشور عراق و تحریک و تقویت تعصبات ناشی از آن توسط عوامل خارجی منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای این کشور در بی‌ثباتی ایدئولوژیکی و به اصطلاح ایدئولوگ‌های متعدد به سر می‌برد که هر دسته ایدئولوژی خود را ارجح می‌داند و این امر رسیدن به اتحاد و انسجام را با مشکل مواجه می‌سازد.

علیرغم حمایت ظاهری آمریکا از پروژه سیاسی در عراق مبتنی بر ایجاد یک دولت دموکراتیک و مدنی با تکرر سیاسی که در آن حکومت بر مبنای آزادی باشد، همچنان درگیری‌های فرقه‌ای در عراق نمایان و شاخص‌های بی‌ثباتی سیاسی فعال هستند. در انتخابات، سهمیه‌های فرقه‌ای از یک سال پیش از انتخابات جاسازی و تثبیت می‌شود. اعضای نمایندگان نهادهای مختلف سیاسی و شورا در تشکیل خود تعداد جمعیت هر قومیت را در نظر می‌گیرند، اگرچه قانون اساسی به این رویه‌ها اشاره نکرده و قانون آن را پیش‌بینی نکرد، اما به یک رسم الزام‌آور در شکل‌گیری نهایی تبدیل شد. عرف سیاسی این است که رئیس‌جمهور باید از کردها باشد، نخست‌وزیر از شیعیان و رئیس مجلس نمایندگان از اعراب سنی و همچنین در وزارتخانه‌ها و سایر سمت‌های مهم نیز این سهمیه‌بندی سامان یافت. برای غلبه بر مشکل تفاوت‌های قومی بین گروه‌های مردم عراق، امریکا نه تنها در

این کشور اقدام به میانجیگری دوستانه جهت رسیدن به انسجام داخلی نکرد بلکه با تحریک گروه‌های قومی و مذهبی اختلافات و کشمکش‌ها را گسترش داده است. (الیسیری، ۲۰۲۲)

جوامع همگن قومی اغلب به ثبات سیاسی نزدیک‌تر از جوامع کثرت‌گرا هستند، دلیل عدم ثبات سیاسی در جوامع متعدد در ماهیت رژیم‌های حاکم نهفته است که با اقلیت‌های قومی با منطق یکسان‌سازی با زور رفتار می‌کنند، که نتیجه آن ظهور وفاداری‌های غیر ملی و منجر به تقاضای فدرالیسم یا جدایی می‌شود (Rahman & Setia, 2021). بی‌ثباتی سیاسی در عراق نشان می‌دهد که کشوری متشکل از ملیت‌ها، مذاهب و فرقه‌های متعدد است که در محیط منطقه‌ای متنوع واقع شده است. برخی از ملیت‌ها و فرقه‌ها که در سراسر مرزهای عراق گسترش دارند، همپوشانی قومی با کشورهای همسایه جغرافیایی ایجاد می‌کنند. این مساله برای کردها چشمگیرتر است. گرایش جدایی طلبانه کردها علیرغم دستاوردهای فراوان آن‌ها همچنان وجود دارد و درگیری‌های قومی همچنان بحران‌زا است (اسعد و سلمان، ۲۰۲۲)

دلایل بی‌ثباتی سیاسی عراق

چند شاخص برای اندازه‌گیری بی‌ثباتی سیاسی وجود دارد، مانند: تعداد ترورهای سیاسی در داخل کشور، تعداد اعتصابات عمومی، وجود جنگ چریکی، تعداد بحران‌های دولتی در ساختار سیاسی، تعداد عملیات آزادی‌بخش و تعداد شورش‌های درون نظام دولتی، تعداد انقلاب‌هایی که در داخل کشور رخ داده، تعداد تظاهرات ضد دولتی و تعداد افرادی که در خشونت‌های خانگی جان خود را از دست دادند (Dzhanabi, 2022) در زیر به طور کلی مهم‌ترین دلایل را از بعد سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و فساد مورد بررسی قرار می‌دهیم:

دلایل سیاسی

نظام سیاسی عراق پس از سال ۲۰۰۳ توسط امریکا سرنگون شد و تلاش شد، یک نظام دموکراتیک جدید مبتنی بر تبادل مسالمت‌آمیز قدرت، چندحزبی و پایبندی به قانون اساسی پایه‌ریزی شود. هر چند در تدوین و تصویب نظام سیاسی عراق آماده اقدام و ثبات بود، اما در صحنه عمل، این متون قانون اساسی با کارکردی که بر آن بنا شد، متفاوت بود. رویکردی که نظام سیاسی در عراق در عمل اتخاذ کرد رویکردی قاطع و کمتر دموکراتیک، در مسیر به دست گرفتن قدرت در میان نخبگان سیاسی بود، که تأثیر منفی بر پایه‌های رژیم، کارکرد آن و شیوه‌های آن داشته است. این واقعیت که نظام سهمیه‌ای قدرت را در خطوط مذهبی، ملی و فرقه‌ای توزیع می‌کرد، نظام را فاقد وحدت و هماهنگی کرد. هدف اصلی، متحد کردن مردم با رویکردهای متنوع، نادیده گرفته شد و این نادیده گرفتن نتیجه معکوس در همگرایی داشته است. این نظام تنها راهی فراهم می‌کرد که در آن ناآرامی‌های بین فرقه‌ای نه تنها کاهش نمی‌یافت بلکه فعال‌تر می‌شد. زمانی که نظام سیاسی به گونه‌ای طراحی شده باشد که درگیری در چنین خطوطی ایجاد شود، رؤیای عراق متحد عملاً غیرممکن می‌شود. علاوه بر این، مناصب دولتی به وسیله‌ای برای کسب منفعت مالی تبدیل شد، حتی اگر هزینه گزاف برای دولت و نهادهای سیاسی ایجاد کند و به بی‌ثباتی آن‌ها منجر شود (Seidi & Others, 2021). تحت این شرایط اتحاد ملی کمتر مورد توجه اهل تسنن و تشیع یا اکراد و اعراب خواهد بود. کاهش سطح اتحاد و انسجام ملی به ثباتی سیاسی و عدم کارایی دولت خواهد انجامید.

دلایل اقتصادی

وابستگی عراق به نفت تأثیر زیادی بر نتایج سیاسی و رشد اقتصادی داشته است. عراق برای بیش از ۹۰ درصد بودجه خود به درآمدهای نفتی وابسته است. ثروت نفتی عراق رقابت‌پذیری آن را تضعیف کرده و در نهایت درآمدهای دولت مانند درآمدهای مالیاتی و سایر درآمدها، که پایه و اساس تلاش‌های موفق دولت سازی است، کاهش یافته است، در نتیجه، ظرفیت اداری عراق کاهش یافته و نهادهای حاکمیتی قادر به پاسخگویی به تحولات عراق نیستند. علاوه بر این، بی‌ثباتی سیاسی، درآمدهای نفتی متکی و نرخ تنزیل بالا برای بانک‌هایی که به دولت عراق وام می‌دهند، منجر به حداکثر رساندن درآمدهای رانتی و ظهور یک سیستم تشویقی شده است که در آن تصمیم‌گیرندگان تمایل دارند تخفیف زیادی برای آینده اتخاذ کنند. بی‌ثباتی سیاسی اعتبار بلندمدت تعهدات دولت را تضعیف می‌کند و احساس ناامنی شدیدی را در نخبگان حاکم ایجاد می‌کند، که نتیجه آن در ترجیح آن‌ها برای وضعیت موجود سیاسی منعکس می‌شود (Drebee & Razak, 2022).

دلایل فرهنگی

دموکراسی خود را از طریق یک وضعیت نظم و قانون اساسی نشان می‌دهد. قانون اساسی منعکس‌کننده محیط تنوع در میان نهادهای دولتی است و همچنین فرهنگ و تمدن مردم عراق را منعکس می‌کند. یکی از عناصر شکوفایی نهادهای دموکراتیک، محتوای فکری و فرهنگی جامعه دموکراتیک است. بدون استقرار فرهنگ سیاسی کثرت‌گرا و احترام به حریم خصوصی، دموکراسی ممکن است ناکارآمد شود. اگر قانون اساسی و دموکراسی عراق نتواند این ارزش‌های اساسی

را در برگیرد، نظام سیاسی و اقتصادی در عراق شکوفا نخواهد شد و برداشت‌های نظری برخی از سیاستمداران عراقی ممکن است نشان‌دهنده درک خوب این معادله باشد، اما چنین برداشتی بدون گام‌های مشخص نمی‌تواند معنادار یا معتبر باشد. فرهنگ آزادی و احترام به نظر افراد در دسترس مردم عادی عراق نیست، بر این اساس، بسیاری از مردم به این نظام رأی نداده و در نتیجه بسیاری از شهروندان نسبت به قانون اساسی و نظام سیاسی کنونی بی‌تفاوت هستند که این امر به نوبه خود بی‌ثباتی را تداوم می‌بخشد (Nahi & Jabir, 2022).

برای مثال بنا بر گزارش کمیسیون ملی انتخابات عراق، در انتخابات سال ۲۰۲۱ این کشور حدود ۴۳ درصد از افراد واجدالشرايط در انتخابات پارلمانی مشارکت داشتند به عبارت بهتر از مجموع ۲۲ میلیون نفر واجدالشرايط حدود ۹ میلیون و ۶۰۰ هزار نفر رأی دادند! این مشارکت نسبت به انتخابات سال ۲۰۱۸ تفاوت ناچیزی داشته است.

فساد

سازمان پاک‌دستی عراق در گزارش سال ۲۰۲۱ خود اعلام نموده که در سال ۲۰۲۰، ۱۱ هزار و ۶۰۵ مقام عراقی در معرض ۱۵ هزار و ۲۹۰ اتهام قرار گرفته‌اند. بر اساس این گزارش در این میان ۵۴ وزیر یا مقامات در سطح وزیر در معرض ۱۰۱ اتهام و ۴۲۲ متهم از مقامات خاص و مدیرکل‌ها در معرض ۷۱۲ اتهام بوده‌اند. در این پرونده‌ها ۶۳۲ حکم صادر شده که یک حکم در حق یک وزیر و ۴۲ حکم در حق ۲۳ مقام خاص و مدیرکل بوده است.^۲

با وجود کوشش‌های بسیار از سوی مقام‌های بلندپایه اجرایی و قضایی و

تأسیس سازمانی ویژه برای مقابله با فسادهای اقتصادی، به سبب نهاده شدن عوامل و بسترهای زمینه‌ساز، بروز این پدیده در دستگاه‌های اجرایی و وجود مسیرهای دور زدن قانون، پدیده فسادهای مالی در عراق نه تنها کاهش نیافته بلکه در عمل افزایش یافته است. دولت عراق سازمان مبارزه با تروریسم را مسئول اجرای مصوبات کمیته عالی پرونده‌های بزرگ فساد مالی در این کشور کرده است. یکی از شعارها و وعده‌های نخست وزیران عراق، مبارزه جدی با فساد و معرفی عوامل فاسد در این کشور بوده است. ولی با وجود عزم نخست وزیران و دیگر مقام‌های عالی‌رتبه عراق به نظر می‌رسد مبارزه جدی با فسادهای مزمن و ریشه‌کنی این چالش به دلیل پیچیدگی و تا حدی از میان رفتن قبح آن در جامعه سنتی عراق با وجود و حضور دست‌های پنهان و حمایت‌های پشت پرده از مفسدان، سال‌ها و شاید دهه‌ها زمان خواهد برد (Ali, 2021).

مؤلفه‌های امنیت پایدار

امنیت پایدار رضایت و اطمینان از بقا و تداوم شرایط و روندهای حاکم و تأثیرگذار در افزایش و حفاظت از سرمایه‌های مادی و معنوی برای یک دولت است. به عبارت بهتر امنیت پایدار وضعیتی است که در آن، یک موجودیت با ارزش از خطر، حفظ و در امان است. برای امنیت پایدار مؤلفه‌های متعددی از سوی گروه‌های مختلف ارائه شده است که در ادامه نظر، کامیلا تروکوفسکی^۱ محقق حوزه امنیت پایدار و گروه تحقیقاتی آکسفورد، که تقریباً از جامعیت بیشتری در این زمینه برخوردار هستند ذکر می‌شود. در پژوهشی که توسط کامیلا تروکوفسکی در خصوص امنیت پایدار صورت گرفته است مقالات مرتبط با

امنیت پایدار که در چند پایگاه علمی مهم درج شده بود، مورد بررسی و تحلیل محتوا قرار گرفت و مهم‌ترین مفاهیم و شاخص‌های مورد استفاده جهت تبیین و تعریف امنیت پایدار توسط نویسندگان مقالات احصاء شد. این مؤلفه‌ها در جدول شماره ۱ قابل‌رؤیت است:

جدول شماره ۱

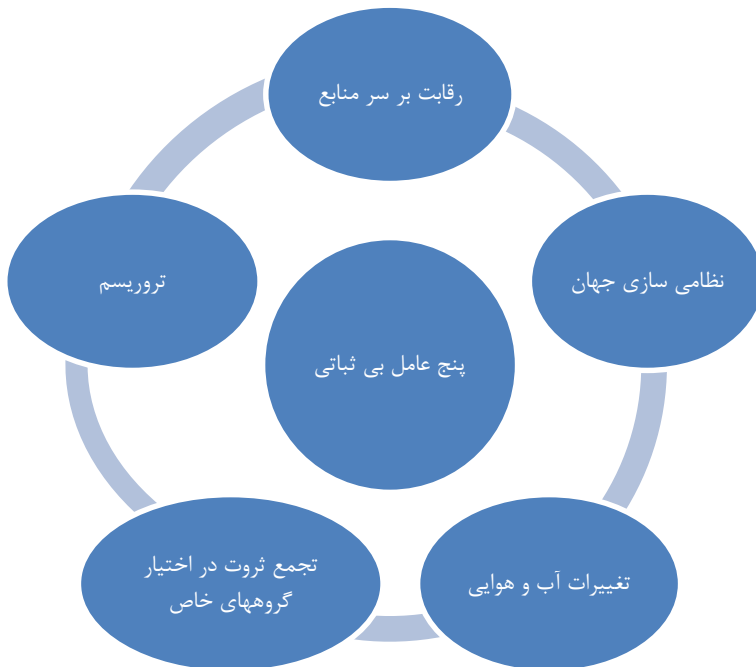
منبع	مفاهیم و مؤلفه‌های مطرح شده برای امنیت پایدار
Google Scholar	امنیت انسانی، صلح، امنیت ملی، مدیریت نظام‌مند، توسعه پایدار، اهداف توسعه پایدار، امنیت غذایی، مدیریت منابع، امنیت انرژی، تغییرات محیطی و آب‌وهوا، امنیت اقتصادی
SAGE Journals	توسعه پایدار، بعد انسانی و اجتماعی، امنیت غذایی، تعامل و ارتباط، فرهنگ، بعد منطقه‌ای و اهداف آینده
Scopus	توسعه پایدار، امنیت غذایی، رویکرد نظام‌مند، امنیت انرژی، بعد اجتماعی، خطی‌مشی‌ها، برنامه‌ها، امنیت انسانی، جهانی‌شدن، نیازها، فرهنگ و ارزش‌ها
Social Science Research Network	توسعه پایدار، بعد اجتماعی، امنیت انسانی، حقوق بشر، جهانی‌شدن، کسب‌وکار و اشتغال، امنیت غذایی، قدرت، علم و فناوری، دانش.
Stockholm Resilience Center	امنیت غذایی، اهداف، تنوع زیستی، وضعیت زیست‌سرزمینی، جامعه، تاب‌آوری، تحول، مدیریت زیست‌محیطی، وابستگی‌ها، ارتباطات، آینده

مؤلفه‌های امنیت پایدار در بررسی اطلاعات پایگاه‌های علمی (Sviderok, ۲۰۲۱)

پژوهش‌های گروه تحقیقاتی آکسفورد از آغاز قرن بیست‌ویکم، به پیشرفت‌های عمده در مفهوم امنیت پایدار منجر شد. این گروه رویکرد جدیدی را بر اساس

ایده امنیت پایدار جمعی پیشنهاد کرده است. رویکردی که به پنج عامل اصلی بی‌ثباتی که منجر به عدم شکل‌گیری امنیت پایدار می‌شود، می‌پردازد. در نمودار شماره ۷ این پنج عامل بی‌ثباتی ارائه شده است.

نمودار شماره (۷) به نقل از: www.Oxfordresearchgroup.org.uk/ssp

این گروه همچنین محرک‌های بی‌ثباتی امنیتی را که می‌تواند منجر به نقض امنیت پایدار شود، دوباره بررسی کرده و سه مورد اساسی که نیاز به اقدام فوری دارند، را معرفی کرده است، این سه مورد انطباق بسیاری با جامعه عراق داشته و از طرفی یکی از موارد دقیقاً متغیر پژوهش است. بنابراین در ادامه به بررسی این سه مورد جهت شفاف‌سازی امنیت پایدار و تطبیق آن بر جامعه عراق پرداخته

می‌شود.

حکومت‌داری ضعیف (دولت ضعیف)

دولت‌های ضعیف، ناآرام هستند و صحنه کشور عرصه درگیری بین گروه‌های مختلف است. مقامات دولت‌های ضعیف عموماً با انواع ناآرامی‌های مدنی، درجات مختلف ناراضایتی جمعی، و انبوهی از ناراضایتی‌های معطوف به دولت و گروه‌های درون دولت مواجه می‌شوند. بیشتر خشونت‌ها علیه دولت موجود، تقاضاهای سیاسی یا جغرافیایی مشترک برای دستیابی به قدرت یا خودمختاری (مانند آنچه در کردستان عراق وجود دارد) است. این هدف خشونت را در ذهن مخالفان منطقی یا توجیه‌پذیر می‌کند. با حمله آمریکا به عراق شاهد فروپاشی و ایجاد دولتی ضعیف در این کشور هستیم؛ زیرا موج ناآرامی‌ها و ناراضایتی‌ها پس از اشغال عراق شروع و این کشور تبدیل به کانونی بحران‌ساز و بحران‌پذیر در غرب آسیا شد. کردها که جزو ناراضیان دائمی عراق بودند فشارها را بیشتر کردند گروه‌های افراطی مذهبی (مانند داعش) به دنبال کسب قدرت و حکومت به حمله و اقدامات خشونت‌بار مبادرت کردند، و شهروندان عادی به دلیل کمبود در عرصه‌های مختلف ناراضی از حکومت موجود بودند، به عبارت بهتر عوامل اصلی ایجاد دولتی ضعیف در عراق را در وهله نخست می‌توان حمله آمریکا و اشغال این کشور دانست و در وهله بعدی مداخله و کنش‌های آگاهانه کشورهای دیگر جهت تضعیف حاکمیت ملی که در قالب‌های گوناگونی از تحریک به خودمختاری تا ایجاد گروهک‌های تروریستی و قدرت‌طلب نمایان شد. جنگ‌های داخلی که مشخصه دولت‌های ضعیف هستند، معمولاً از

خصومت‌های قومی، مذهبی، زبانی یا سایر خصومت‌های گروهی سرچشمه گرفته یا ریشه در آن‌ها دارند. ترس از حضور دیگری، درگیری‌های قومی را به راه می‌اندازد، خصومت‌ها را بین رژیم‌ها و گروه‌های زیردست و کمتر مورد علاقه تحریک و دامن می‌زند. همچنین بخل این تضاد را تحریک می‌کند، به ویژه زمانی که طمع با رؤیاهای غارت ناشی از اکتشافات منابع جدید، ثروت سرشار، مانند ذخایر نفت و سایر مواد معدنی همراه شود. منبع بزرگی از ثروت حیاتی عصر کنونی، نفت، که با افزایش قیمت و نیاز مبرم کشورهای صنعتی و ابرقدرت حساسیت‌های جهانی را به خود زیاد کرد، چشم طمع امریکا جهت دستیابی و کنترل آن را در کشور عراق به خود جلب کرد. امریکا به بهانه مقابله با سلاح‌های کشتار جمعی که هیچ‌وقت موجودیت آن‌ها ثابت نشد، کشور عراق را مورد تاخت و تاز قرار داد تا به نفت برسد و لازمه رسیدن به آن عدم وجود دولتی قدرتمند و متحد در کشور و درگیری‌های مداوم مذهبی و قومی در بین شیعه و سنی، شیعه و شیعه، کرد و شیعه و به نوعی درگیری همه با هم جهت غافل شدن از ثروت و منابع ملی است. غافل از اینکه عامل این مشکلات و غارتگر ثروت و منابع کشور، خود را در غالب دوست به همه طرف‌های درگیر عرضه کرده است و با سیاست تفرقه بینداز و حکومت کن، پس از ایجاد تفرقه، بر اساس ارزش‌های معنوی، فرهنگی، سنتی و تعصبات گروه‌ها علاوه بر کنترل ثروت کشور در حوزه نفت مسیر و درآمدهای ناشی از آن را نیز در کنترل خود درآورد تا با خیالی راحت در بلندمدت از آن بهره جوید و نتیجه آن ایجاد دولتی ضعیف و ناتوان در حل مسائل داخلی برای کشور صاحب ثروت بود (Hasan, 2020).

دولت‌های ضعیف در کنترل مرزها ناتوان هستند. آن‌ها اقتدار خود را بر بخش‌هایی از قلمرو از دست می‌دهند. (مانند آنچه در مرزهای کردستان عراق و

ایران رخ می‌دهد) اغلب، بیان قدرت رسمی محدود به یک شهر پایتخت و یک یا چند منطقه خاص قومی است. به طور منطقی، میزان قدرت یا ضعف یک دولت را می‌توان با اینکه چقدر از گستره جغرافیایی آن به طور واقعی توسط دولت رسمی کنترل می‌شود، سنجید. در حال حاضر عراق با کویت، سوریه، ترکیه و ایران مشکلات مرزی دارد (Tastekin, 2022).

امنیت روانی - اجتماعی

اتکای بیش از حد به پاسخ‌های نظامی (چه در داخل و چه در خارج) می‌تواند منجر به درگیری و بی‌ثباتی دائمی شود. مارتین شاو^۱ اندیشمند سیاسی و جامعه‌شناس، انتقال خطرپذیری نظامی‌گری^۲ را در اوایل دهه ۲۰۰۰ در پاسخ به تهاجم امریکا به عراق ابداع کرد. بر اساس این نظریه، این شکل از نوآوری در جنگ به دلیل برنامه‌ریزی دقیق رسانه‌ای و مدیریت راهبردی تسلیحات، توسط امریکا به وجود آمد. در نتیجه این اتفاقات ایالات متحده، عملاً خطر جنگ و آسیب نظامیان را به غیرنظامیان و نیروهای محلی منتقل کرد. محاسبات خطرپذیری را می‌توان در یک نگاه عقلانی به آن تعریف کرد، جایی که خطرات جنگ از طریق انتخاب‌های نظامی حذف نمی‌شوند، بلکه در عوض به دیگران منتقل می‌شوند و خطرات جنگ را برای مردم درگیر جنگ بیشتر می‌کند. توجه به این نکته مهم است که در این دیدگاه مخاطره‌آمیز، خطرات جنگ در طول زمان کاهش نیافته، اما در عوض بازیگران مختلف در جنگ با آن روبرو می‌شوند و هزینه‌های کشور مهاجم کاهش می‌یابد. در این نظریه، خطرپذیری جنگ به مزدورانی منتقل می‌شود که برای آن آموزش دیده‌اند و دولت‌ها به طور مستقیم برای آن‌ها هزینه نمی‌پردازند.

^۱Martin Shaw

^۲Risk of Militarization

اما در عوض آن‌ها را به طور مستقیم بکار می‌گیرند و به سلاح‌هایی مجهز می‌کنند که برای منافع آن‌ها بجنگند. این سبک منحصر به فرد نظامی‌گری، امنیت قابل توجهی را برای نیروهای ایالات متحده در عراق به ارمغان آورد و منجر به توسعه بیشتر پایگاه‌های نظامی آمریکا در این کشور شد و از سوی دیگر بخشی از مردم عادی عراق را تبدیل به نظامیانی مزدبگیر برای جنگ‌های نیابتی کرد. تحت لوای این نظریه، ایالات متحده توانست حضور نظامی خود را در عراق، بدون عواقب بالقوه تلفات، و از بین رفتن دارایی‌های شخصی گسترش دهد. آمریکا در این خصوص با استفاده از آموزش نیروهای بومی و به کارگیری آن‌ها در عراق و دریافت هزینه از کشور به ازای هر یک از این مزدبگیران نفوذ خود را در کشور با سطح پایین خطرپذیری گسترش داد. نمونه این موضوع را در آموزش نیروهای داعش در اردن و سرزمین‌های اشغالی فلسطین به دستور آمریکا و استفاده از آن‌ها در خاک عراق مشاهده می‌کنیم. طبیعی است عراق به عنوان کشوری که دو دهه درگیری تهاجم، اشغال و بحران‌های داخلی است مسائل نظامی و دفاعی اولویت جدی آن خواهد بود و وقتی مردم این کشور از نزدیک شاهد این اتفاقات هستند به طور نامحسوس روحیه نظامی‌گری در ارکان مختلف اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی گسترش می‌یابد. گسترش روحیه نظامی‌گری در برخورد با مسائل نمود پیدا می‌کند که همه‌چیز با عینک نظامی مشاهده می‌شود و عکس‌العمل نظامی متناسب با آن بروز داده می‌شود و نتیجه این امر موجب افزایش بی‌ثباتی و بحران‌های داخلی و خارجی می‌شود (Dietrich, 2021).

دولت‌هایی که از توان و ثبات لازم برای اعمال حاکمیت و برقراری امنیت برخوردار نیستند، مردمشان بیش از مردمان سایر مناطق در معرض تهدید قرار دارند و امنیت انسانی در آن‌ها بیش از سایر مناطق به خطر می‌افتد.

تغییر اقلیم و امنیت غذایی

همبستگی کمبود منابع و درگیری‌های خشونت‌آمیز و بی‌ثباتی امنیتی با درجه بالایی از پیچیدگی و زمینه‌سازی مشخص می‌شود که اغلب با بحران‌های چندلایه هم‌زمان است و شامل تکثیر گروه‌های تروریستی و سلاح‌های جنگی، شبکه‌های جنایتکار و شکنندگی دولت است. علاوه بر کمبود مواد غذایی و گرسنگی، درگیری‌ها و جنگ اثرات شدید کوتاه‌مدت و بلندمدت بر وضعیت تغذیه نیز دارد. کمرلینگ^۱ در پژوهش خود با عنوان؛ منطق جنگ، غذا و ناامنی^۲، شواهدی را نشان می‌دهد که کودکان متأثر از جنگ و تعارض کوتاه‌تر از کودکان متولدشده در مناطقی هستند که تحت تأثیر درگیری نیستند. علاوه بر این، وی نشان می‌دهد که اگر مادر در دوران بارداری در معرض جنگ و ناامنی قرار بگیرد، اثرات منفی بر وزن کودک در هنگام تولد مشاهده می‌شود، همچنین تأثیرات فیزیکی و شناختی نیز در بزرگسالانی که در سال‌های اولیه زندگی خود در معرض جنگ و تعارض بوده‌اند، نیز دیده شده است (Kemmerling & Others, 2022). با در نظر گرفتن این اصول علمی برای مردم عراق که حدود دو دهه درگیر ناامنی هستند، حجم عظیم عواقب روانی و امنیتی بیشتر نمایان می‌شود.

حمله و اشغال عراق منجر به افزایش ناامنی غذایی کشور شد و به افزایش آسیب‌پذیری ساختار کشور کمک کرد. افزایش قیمت مواد غذایی، افزایش نابرابری‌های اجتماعی، محرومیت از فرآیندهای تصمیم‌گیری سیاسی و شکنندگی دولت به نوبه خود، محرک‌های بالقوه افزایش ناامنی بودند. در

^۱Birgit Kemmerling

^۲The Logic of War, Food and Insecurity

درگیری‌ها، هدف طرف‌های متخاصم آسیب رساندن، شکست یا حتی حذف دشمنان خود بود. به همین دلیل است که، تعاملات خشونت‌آمیز با تخریب فیزیکی همراه بود و آسیب‌پذیری افراد را به طرق مختلف تحت تأثیر قرار می‌داد و منجر به حلقه‌های ناامنی و کمبود مواد غذایی شد. تولید ناخالص داخلی و نرخ سرانه سالانه در طول بحران‌های داخلی کاهش یافت. دلیل آن این بود که بیشتر درگیری‌ها در مناطق روستایی اتفاق افتاد، جایی که شورشیان و گروه‌های شورشی به راحتی در آنجا مخفیگاه پیدا می‌کردند. به همین دلیل است که کشاورزی در مقیاس کوچک و پرورش حیوانات، که نقش کلیدی برای تولید اقتصادهای معیشتی ایفا می‌کرد، در معرض تأثیرات مخرب جنگ قرار گرفت. تخریب (بمباران) یا آلودگی (مین‌های زمینی، سلاح‌های شیمیایی) مناطق کشاورزی و همچنین تخریب زیرساخت‌ها (طرح‌های آبیاری، جاده‌ها، پل‌ها، ساختمان‌ها و غیره) نه تنها منجر به خسارات سنگین شد، بلکه کشاورزی را ناممکن و برخی کشاورزان را مجبور کرد که کشاورزی را به کلی کنار بگذارند. علاوه بر این، کشاورزان به دلیل کاهش دسترسی به بذر، کود، اعتبار و سرمایه و همچنین به دلیل قطعی نبودن دسترسی به بازارهای فروش و خریداران، قادر به کشت مجدد مزارع خود نشدند (Taha & Others, 2021).

نتایج پژوهشی که در سال ۲۰۱۶ توسط برنامه جهانی غذا روی بیش از ۲۰ هزار خانواده عراقی در مناطق شهری و روستایی از جمله آوارگان و کسانی که در شهرهای خود زندگی می‌کنند انجام شد، نشان داد که حدود ۵۳ درصد از ساکنان مناطق مختلف و ۶۶ درصد آوارگان عراقی از امنیت غذایی بی‌بهره هستند. برنامه جهانی غذا، جامعه بین‌الملل را به جمع‌آوری فوری مبلغ ۱۳ میلیون دلار برای تهیه سهمیه‌های غذایی ماهانه و کمک‌های نقدی برای تأمین نیازهای

۱٫۵ میلیون عراقی تا پایان سپتامبر ۲۰۱۷ دعوت کرد (www.wfp.org/iraq/report/2017). این شرایط نشانگر عدم توفیق و فروماندگی دولت در حفظ امنیت غذایی است. هدفی که با یک دولت قوی قابلیت تحقق دارد.

نتیجه‌گیری

زمانی که نیروهای نظامی آمریکا در مارس سال ۲۰۰۳ عراق را اشغال کردند و دولت صدام ساقط شد. مقرر کرده بودند که یک دولت الگو به لحاظ سیاسی، اقتصادی و اجتماعی در عراق تشکیل شود. اما آن‌ها در این برنامه توجه کافی به پیچیدگی‌های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی برای تشکیل یک دولت قوی و کارآمد نکرده بودند. در نتیجه پس از اشغال این کشور، دولت عراق به نمونه‌ای از یک دولت ناتوان در انجام وظایف خویش تبدیل شد. اشغال عراق به فروپاشی اجتماعی و سیاسی بی‌سابقه‌ای منجر شد. تهاجم آمریکا دیکتاتوری صدام را در هم شکست، اما در استقرار ثبات و ایجاد دولت کارآمد و مقتدر شکست خورد و درگیری‌های داخلی و تلفات انسانی از نتایج این اشغالگری بود.

سه مفهوم جهت تبیین دولت‌شکننده در این پژوهش بکار گرفته شد شامل؛ ثبات سیاسی، دلایل بی‌ثباتی سیاسی و امنیت پایدار، تا با بررسی مؤلفه‌های هر یک از مفاهیم و تطبیق آن با جامعه عراق مشخص شود که آیا عراق پس از ۲۰۰۳ واجد شرایط قرار گرفتن در لیست دولت‌ها شکننده است یا خیر و در صورت مثبت بودن پاسخ عوامل و چگونگی تبدیل شدن عراق به دولت شکننده در طول مسیر پژوهش خود به خود معرفی و شناسایی شده‌اند.

در نتیجه این اتفاق مؤلفه‌های ثبات سیاسی شامل؛ انسجام ملی و عدم وجود تمایلات جدایی‌طلبانه، مشروعیت نظام سیاسی، ثبات دولت (عدم تغییر سریع در

دولت و کابینه)، مشارکت سیاسی شهروندان، توانایی مقامات در تأمین نیازهای مردم و اداره کشور، مهاجرت داخلی و خارجی، ثبات رفتاری و سهمیه‌های قومی و چرخه معیوب سازوکارهای جانشینی سیاسی پس از سال ۲۰۰۳ به نحوی تحت تأثیر منفی قرار گرفتند که در هریک نشانه‌ها ضعف و ناتوانی دولت به وضوح قابل درک است. در مؤلفه‌های امنیت پایدار نیز که در این پژوهش عبارت بودند از؛ حکومت‌داری ضعیف، امنیت روانی-اجتماعی و تغییر اقلیم و امنیت غذایی، شاهد افول توان مدیریتی دولت عراق پس از حمله آمریکا به این کشور هستیم و در مبحث دلایل بی‌ثباتی سیاسی عراق با پارامترها و علل سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و فساد در سطح کلان کشوری مواجه هستیم که مستقیماً ناشی از عدم توان کارکردی دولت در حیطه وظایف اصلی یک دولت، به ما هو دولت است. حضور گروه‌های تروریستی مانند القاعده، بی‌ثباتی سیاسی، وجود تمایلات جدایی طلبانه، عدم توان در اعمال حاکمیت در تمام قلمرو سرزمینی، کاهش اعتماد ملت به دولت، گسترش فساد میان مقامات حکومتی یا بستگان آن‌ها، عدم توانایی دولتمردان در تأمین نیازهای اساسی به‌ویژه امنیت، مهاجرت‌های داخلی و خارجی مردم، حکومت‌داری و مدیریت ضعیف، عدم واکنش مناسب به ورود همسایگان به خاک عراق مانند ورود ارتش ترکیه به بهانه مبارزه با پ.ک.ک در خاک کردستان عراق و حضور برخی گروه‌های تروریستی (مانند حزب کومله و دموکرات) در مناطق سرزمین عراق با هدف ناامنی یا تجزیه همسایگان و عدم توان دولت مرکزی در کنترل و بیرون راندن آن‌ها از خاک عراق و بسیاری موارد دیگر، موجب شد که با دولتی شکننده در عراق پس از صدام مواجه باشیم.

به عبارت بهتر، خلأ قدرت سیاسی ناشی از سقوط رژیم صدام، هرج و مرج و خشونت‌های برپا شده از مطالبات سیاسی مردم، زیان و خسارتی که در پی بیش

از یک دهه تحریم بر زیرساخت‌های خدمات اساسی و اقتصاد این کشور وارد آمده بود، اشتباهات دولت موقت، آمادگی کم نیروهای ائتلاف در اداره عراق و نیز مطلع نبودن آن‌ها از برخی مسائل فرهنگی و اجتماعی زمینه‌ساز شروع بحران‌های داخلی شد. در نتیجه این بحران‌ها، دولت عراق در تأمین نیازهای اساسی مردم و حفظ امنیت انسانی در برابر تهدیدهای داخلی و خارجی و تثبیت زیرساخت‌های فیزیکی و ارائه خدمات عمومی ضروری با مشکل روبه‌رو شد، پیوند این عوامل بی‌ثباتی سیاسی و امنیتی را برای عراق به ارمغان آورد که مصداق یک دولت شکننده تا سال ۲۰۲۲ است.

با بررسی مفاهیم و شاخص‌های مشخص شده برای آن ابتدا به ساکن مشخص شد که دولت عراق پس از ۲۰۰۳ در دسته‌بندی دولت‌های شکننده قرار می‌گیرد و سپس دلایل بی‌ثباتی و عدم عمل‌گرایی موفق دولت به تفکیک به صورت استنتاجی برای خواننده مشخص شد که این امر کمک شایانی در آسیب‌شناسی سیاسی به این کشور کرده و همچنین دیدگاه و شاخص‌های منسجم و مقوم‌تری نسبت به سایر پژوهش‌های هم‌راستا در خصوص دولت شکننده ارائه داده است و این امر از وجوه قوت این پژوهش به شمار می‌رود. هر چند دسترسی به اطلاعات، اخبار موثق و اسناد، از محدودیت‌های مسیر پژوهش بود ولی در ادامه این پژوهش بررسی نقش آگاهانه یا ناآگاهانه آمریکا در ایجاد دولت شکننده در عراق مبحث قابل توجهی است که نیاز به پژوهش و شفاف‌سازی در خصوص آن احساس می‌شود. در همین راستا حضور و نفوذ یک کشور خارجی و تحمیل سیاست‌های اجباری از پیامدهایی است که باید تمام کشورهای منطقه به ویژه ایران نسبت به آن هوشیار بوده تا از تکرار دوباره تجربیات عراق جلوگیری شود. زیرا یک دولت شکننده نه تنها برای مردم و کشور خویش آسیب‌زا است بلکه محیط پیرامونی را

نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

ORCID

Majid Abbasi

 <https://orcid.org/0000-0003-3729-5861>

Tirdad Taghipour

 <https://orcid.org/0000-0001-8959-4236>

Javi

منابع

جهانگیری سعید، محمدی فاضل (۱۴۰۰) تبیین نقش ثبات سیاسی در نظریه حکمرانی خوب، مطالعات دولت‌پژوهی در جمهوری اسلامی ایران، دوره جدید، سال هفتم، شماره چهارم، زمستان.

اسعد عبدالغفور و سلمان جمال داود (۲۰۲۲) التنمية السياسية ودورها في الاستقرار السياسي في العراق، مجلة كلية دجلة الجامعة، المجلد ۵، العدد ۲.

اليسیری، حسین و قسیم محمد (۲۰۲۲) تأثیر التركيب الاثنی لسكان العراق على الاستقرار السياسي بعد عام ۲۰۰۳، مرکز دراسات البصرة والخليج العربي.

رضایی، مهدی و تهامی محمدجواد (۱۳۹۶) بررسی پیامدهای امنیتی منطقه‌ای دولت‌های شکننده، بررسی موردی عراق، سیاست دفاعی، سال ۲۵، شماره ۹۹، تابستان.

سويدان باسم کریم (۲۰۲۰) الخلاف الحدودی العراقي الكويتی وأثره في استقرار منطقة الخليج العربي، الجامعة العراقية كلية الاعلام / قسم العلاقات العامة

یزدان‌فام، محمود (۱۳۸۸) دولت‌های شکننده و امنیت انسانی، مطالعات راهبردی، سال ۱۲، شماره ۴، زمستان. ص ۱۲.

References

- Abd Alzahrh, H. O., & Al-Ameedee, I. M. R. (2021). The Effect of Administrative Corruption Phenomenon on the Success of Small and Mdiuum Enterprices in IRAQ, *International Journal of eBusiness and eGovernment Studies*, 13(1).
- Ali, A. L. M. H. (2021). The economic impact of financial and administrative corruption in Iraq and ways to combat it. *Journal of Juridical and Political Science*, 10(1).
- Alshaher, A. (2021). IT capabilities as a fundamental of electronic government system success in developing countries from users perspectives. *Transforming Government: People, Process and Policy*, 15(1), 129-149.
- Alexander, G. (2001) Institutions, Path Dependence, and Democratic Consolidation, *Journal of Theoretical Politics* 13(3): 249—70
- Bates, Robert H. (2008) *When Things Fell Apart: State Failure in Late Century Africa*. New York: Cambridge University Press, 2008.
- Brinkerhoff, D.W. (2007) Introduction — Governance Challenges in Fragile States: Re-establishing Security, *Rebuilding Effectiveness, and Reconstituting Legitimacy*, in D.W. Brinkerhoff (ed.)
- Brancati, D. (2009) *Peace by Design: Managing Intrastate Conflict through Decentralization*. Oxford: Oxford University Press.
- Brock, L, Holm H-H, Sørensen G, Stohl M (2012). *Fragile States: Violence and the Failure of Intervention*. Cambridge.
- Collier, Paul (2007). *The Bottom Billion: Why the Poorest Countries and Failing and What Can Be Done About It*. New York: Oxford

University Press, 2007.

Drebee, H. A., & Razak, N. A. A. (2022). Impact of oil price fluctuations on economic growth, financial development, and exchange rate in Iraq: Econometric approach. *Industrial Engineering & Management Systems*, 21(1), 110-118.

Hamzeh Hadad (2022) *Path to Government Formation in Iraq*, Konrad-Adenauer-Stiftung e.V.

Huntington, Samuel P (1968). *Political Order in Changing Societies*. New Haven: Yale University Press, 1968.

Dai Yamao, Shingo Hamanaka (2021), Political mobilization and its impact on voter turnout: A survey experiment in Iraq, *Asian Journal of Comparative Politics*, No.2, Vol.28.

Dzhanabi Y.S. (2022) *The internal causes of Iraqi political instability after 2003*, Мировая политика, URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=35548

Dietrich John (2021) *Risk Transfer Militarism and the Iraq War: A Case Study on the Military and Political Strategies Utilized by the Obama Administration during the Iraq War*, Bryant University Honors Program

Frances, S & Brown, G (2009), *Fragile States*, Centre for Research on Inequality, Human Security and Ethnicity, CRISE. Queen Elizabeth House, University of Oxford, Mansfield Rd, OX1 3TB, UK

Gurr, Robert (2005), Mark Woodward and Monty Marshall. *Forecasting Instability: Are Ethnic Wars and Muslim Countries Different?* Annual Meeting of the American Political Science Association. 2005.

Grimma S, Lemay-Hébertb N, and Nayc O, (2014), ‘Fragile States’: introducing a political concept, Erschienen in: *Third World*

Quarterly ; 35 (2014), 2. - S. 197-209.

Gurr, Ted Robert (1970). *Why Men Rebel*. New Jersey: Princeton University Press, 1970.

Hasan, H., & Khaddour, K. (2021). *The Making of the Kurdish Frontier: Power, Conflict, and Governance in the Iraqi-Syrian Borderlands*. Carnegie Middle East Center.

Hasan Harith(2020) *The Transformation of the Iraqi-Syrian Border: From a National to a Regional Frontier*, Carnegie Middle East Center

Hama, H. H., & Abdullah, F. H. (2021). Political parties and the political system in Iraqi Kurdistan. *Journal of Asian and African studies*, 56(4), 754-773.

Koikkalainen, S., Kyle, D., & Nykänen, T. (2020). Imagination, hope and the migrant journey: Iraqi asylum seekers looking for a future in Europe. *International Migration*, 58(4)

Kemmerling B, SchetterLars C, Wirkus L(2022) *The logics of war and food (in)security, The logics of war and food (in)security*, Bonn International Centre for Conflict Studies (BICC)

Khoury, P.S. and Kostiner, J. (eds) (1991) *Tribes and State Formation in the Middle East*. Berkeley: University of California Press.

Migdal, Joel S (1988). *Strong Societies and Weak States: State-Society and State Capabilities in the Third World*. New Jersey: Princeton University Press, 1988.

Nahi, S. K., & Jabir, S. K. (2022). Major Factors Affecting the Crisis of Democracy in Iraq Society. *Journal of Positive School Psychology*, 6(3), 8257-8265.

- Oxfam Australia and Oxfam New Zealand (2006) *Bridging the Gap between State and Society: New Directions for the Solomon Islands*. Honiara: Oxfam International, Solomon Islands Office, July.
- Osaghae, E. E. (2020). *Federal solutions to state failure in Africa*. Nordiska Afrikainstitutet; Uppsala universitet.
- Rahman, M. T., & Setia, P. (2021). Pluralism in the Light of Islam. *Journal Iman Dan Spiritualitas*, 1(2), 204-210.
- Rice, S.E. and Patrick, S. (2008) *Index of State Weakness in the Developing World*. Washington, DC: Brookings Institution.
- Seidi, P. A., Jaff, D., Connolly, S. M., & Hoffart, A. (2021). Applying Cognitive Behavioral Therapy and Thought Field Therapy in Kurdistan region of Iraq: a retrospective case series study of mental-health interventions in a setting of political instability and armed conflicts. *Explore*, 17(1)
- Skocpol, Theda (1981). Rentier State and Shi'a Islam in the Iranian Revolution. *Theory and Society* 11(1981): 240-258.
- Sidney, Douglas McAdam and Charles Tilly (2001). *Dynamics of Contention*. New York: Cambridge University Press, 2001
- Tastekin Fehim (2022) *Turkey may 'lock' borders with Syria and Iraq to deal with Kurdish militants*, Al-Monitor.com(<https://b2n.ir/m70727>)
- Taha, P. H., & Sijbrandij, M. (2021) Gender differences in traumatic experiences, PTSD, and relevant symptoms among the Iraqi internally displaced persons. *International journal of environmental research and public health*, 18(18), 9779.
- Taha, P. H., Taib, N. I., & Sulaiman, H. M. (2021) Post traumatic stress disorder correlates among internally displaced Yazidi

population following Islamic state of Iraq and Syria attacks in Iraq. *BMC psychiatry*, 21(1)

Trochowska-Sviderok, K. (2021). *Sustainable security: revolution or utopia?*

Tilly, Charles (1984). *Big Structures Large Processes Huge Comparistion*. New York: Russell Sage Foundation, 1984

Tilly, Charles (1973). Does Modernization Breed Revolution? *Comparative Politics* 5

Tullock, Gordon (1971). The Paradox of Revolution. *Public Choice*, 11 (1971): 89-99.

www.Oxfordresearchgroup.org.uk/ssp

www.wfp.org/iraq/report/2017.

Translated References into English

Al-Yasiri, H. Q. M. F. (2022). The impact of the ethnic composition of Iraq's population on political stability after 2003. Center for Basra and Arabian Gulf Studies. [In Arabic]

Asaad, A. G., & Salman, J. D. (2022). Political development and its role in political stability in Iraq. *Journal of Dhi Qar University College*, 5(2). [In Arabic]

Jahangiri, S., & Mohammadi, F. (2021). Explaining the role of political stability in the theory of good governance. *Journal of State Studies in the Islamic Republic of Iran, New Series*, 7(4),

Niakooee, S. A. and Pirmohammadi, S. (2020). The Transition from State to Quasi-state in Iraq and Syria Since the Arab Awakening (2011-2018). *State Studies*, 6(24), 221-263. doi: 10.22054/tssq.2021.12270 [In Persian]

- Rezaei, M., & Tahami, M. J. (2017). Examining the regional security implications of fragile states: The case of Iraq. *Defense Policy Journal*, 25(99), Summer. [In Persian]
- Suwaitan, B. K. (2020). The Iraqi-Kuwaiti border dispute and its impact on the stability of the Arabian Gulf region. Iraqi University, College of Media, Department of Public Relations. [In Arabic]
- Yazdanfam, M. (2009). Fragile states and human security. *Strategic Studies Quarterly*, 12(4), Winter, 12. [In Persian]
- Zarean, A. (2023). The Relationship Between the Iraqi State and The Militia Groups After 2014 (Case Study of Hashd Al-Shaabi). *State Studies*, 9(33), 35-73. doi: 10.22054/tssq.2023.70127.1326. [In Persian]

استناد به این مقاله: عباسی، مجید و تقی پور جاوی، تیرداد . (۱۴۰۴). امنیت ناپایدار و شکنندگی دولت در عراق (۲۰۰۳-۲۰۲۳). *دولت پژوهی*، ۱۱ (۴۴)، ۳۹۷-۴۴۷.

Doi: 10.22054/tssq.2025.73763.1414

The State Studies Quarterly is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License